

261 din görevlisinin bulunduğu belirtilmek- te ve isimleri kaydedilmektedir. Bunlardan on ikisi Batum Camii'nde ve müftülükte, on dördü ilçe müftülüklerinde, 245'i köy camilerinde ve Kur'an kurslarında görev yapmaktadır. Görevlilerin yirmi yedisi ka- dındır. Acara'nın 400 civarındaki köylerinin yarısında henüz cami yoktur. Tiflis yöne- timi kâğıt üzerinde de olsa Acaristan'da müslümanların ve Batum'da müftülüğün varlığını tanımamakta, müslümanları Aca- ristan'daki küçük bir dinî azınlık olarak göstermektedir.

Gayri müslim Gürcüler ve kilise men- supları, Osmanlılar'ın Gürcüler'i bölerek yönetmek için Acarlar'ı zorla müslüman- laştırdıklarını, Acaralı beylere birtakım imtiyazlar sağladıklarını, İslâmiyet'i kabul etmeyenleri cezalandırdıklarını ve bölge- den sürdüklerini iddia ederler. Gürcü ta- rihçi Z. Chichinadze bunu iddia edenlerin başında gelir. Gayri müslim Gürcüler'in edebiyatı, şiiri, efsaneleri, sanatları ve ta- rihleri bu konuyla ilgili asılsız rivayetler ve masallarla doludur. Acara halkının İslâm kimliği bu çevreleri hep rahatsız etmiştir. İslâmiyet'i kabul eden Acara ahalisine ve Osmanlılar'a karşı bir nefret söylemi ge- liştiren gayri müslim Gürcüler müslüman Acaralılar'ı Gürcü / Kartveli saymazlar, Acara'ya Satatreti / Türkeli, Acaralılar'a da Tatari / Türkler (Tatarebi) diyerek dışlar- lar. Yine gayri müslim Gürcüler'e göre bir müslüman, Gürcü / Kartveli olamaz, Kart- veli olması için Ortodoks Hıristiyanlığı be- nimsemesi ve Gürcüce konuşması şarttır. Buna karşılık "hıristiyan Gürcü" anlamına geldiği için Acaralı müslümanlar da Kart- veli olduklarını kabul etmez, Kartveli kel- mesini "gayri müslim" anlamında kullanır- lar. Kendilerini "çveneburi / bizimkiler" veya "müslüman Acarlar, Acaralı müslü- manlar" şeklinde tanımlarlar.

BİBLİYOGRAFYA :

Herodotos, *Tarih* (trc. Furkan Akderin), İstan- bul 2007, s. 6, 540; *Kızıl Acaristan Salnâme- si*, Batum 1338 (1922), s. 24-25; Mehmed Akif İsmetzâde, *Türkiye'de Gürcü Köyleri*, İstanbul 1311; M. Fahrettin Kurzoğlu, *Osmanlılar'ın Kaf- kas Elleri Fethi: 1451-1590*, Ankara 1993, s. 18; İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaş- maları*, Ankara 1983, I, 27-31; Fahrettin Çiloğlu, *Gürcistan Tarihi*, İstanbul 1993, s. 75, 108; Shirin Akiner, *Sovyet Müslümanları* (trc. Tufan Buzpı- nar – Ahmet Mutu), İstanbul 1995, s. 93, 127; B. Niko – C. Simon, *Gürcistan Tarihi* (trc. Hayri Hay- rioğlu), İstanbul 1997, s. 76, 225-230; D. M. Lang, *Gürcüler: Eski Halklar ve Ülkeler* (nşr. Neşenur Domaniç), İstanbul 1997, s. 65, 81; P. J. Magna- rella, *Bir Köyün Serâveni: Türkiye'deki Gürcü Köylüleri Arasında Gelenek, Göç ve Değişim* (trc. Nurettin Elhüseyni), İstanbul 1997; Selami

Kılıç, *Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu*, İstanbul 1998, s. 347, 372; Haydar Çakmak, *1989'dan Gü- nüümüze Gürcistan*, Trabzon 1998, s. 48; Yunus Zeyrek, *Acaristan ve Acarlar*, Ankara 2001; I. Jaiani, *Berçka Mektupları* (trc. Fahrettin Çiloğ- lu), İstanbul 2002; Metin Tekin, *Asırlık Yazımız*, İstanbul 2004, s. 10-17, 63-69; İsmailzade Hacı Rızvan, *Gürcistan'da İslâm Âbideleri*, Tiflis 2010; Kâmil Ağacan, *Güney Kafkasya*, Ankara 2011, s. 77, 101, 234; Murat Kasap, *Osmanlı Gürcüleri*, İstanbul 2012, s. 19-23; N. Komahidze, *Mamuli*, sy. 3, İstanbul 1997, s. 13-16; Şuşana Putkurad- ze, *Çveneburebis Kartuli (Acara Gürcücesi)*, Batumi 1993; a.m.f., "Muhacir Gürcüler" (trc. Fevzi Çelebi), *Çveneburi: Kültürel Dergi*, sy. 27, İstanbul 1998, s. 9-20; M. Sioridze, "Birinci Dünya Savaşı'nda Maçaheli Bölgesi", a.e., sy. 39 (2001), s. 8; Sefa Sekin – Raşan Tekin, "Güney Kafkasya ve Gürcistan", *Kafkasya*, I/2, İstanbul 2006, s. 32; Kasım Hızlı, "93 Harbi'nden Kalan Bir Damla Gözyaşı", *Yedikita*, sy. 73 (2014), s. 50-52; Mirza Bala, "Gürcistan", *İA*, IV, 839.

SÜLEYMAN ULUDAĞ

ÂDÂB-ı MUÂŞERET

(آداب معاشرت)

Terbiye, nezaket
ve görgü kuralları anlamında
ahlâk terimi.

İyi tutum ve davranışlarla bunları ka- zandıran bilgi için kullanılan edebîni çoğulu âdâb ile "barış içinde yaşama, birbiriyle uzlaşma" anlamındaki muâşereten (mu- âşeret) gelen âdâb-ı muâşeret (âdâbü'l- muâşere) genellikle bireylerin ve toplum kesimlerinin birbirine karşı olan sevgi ve dostluk duygularını güçlendirici medenî ve ahlâkî davranışları, nezaket ve görgü ku- rallarını ifade eder. Bu tabire klasik İslâm kaynaklarında rastlanmakla birlikte Os- manlılar'da Batılılaşma dönemine girilme- si sürecinde terkinin kullanımının yoğun- luk kazandığı görülür. Bunun sebebi Batı kültüründe nezaket kurallarının şehir ve şehirlilikle, dolayısıyla medenîlikle iliş- kilendirilmesidir. Arapça'da "medenî" ve "medeniyet" kelimeleri "şehir" anlamın- daki "medîne"den türemiştir. Fransızca "civilité" Latince'deki "civitas" (şehir) kö- künden gelir. Fransızca "politesse" de Yu- nanca'daki "polis" (şehir) kelimesine daya- nır. Buna göre Arapça'da ve Batı dillerinde nezaketle âdâb-ı muâşeret kavramları şe- hirle ilişkili görülmüş olup bunlar herkesin paylaştığı alanlardaki davranışlara, görgü kurallarına işaret eder; bu kurallar kişi- lerin karmaşık sosyal ağlarla birbirine ve devlete bağlı olduğu şehir hayatını düzen- ler (Davetian, s. 9).

Kur'an-ı Kerim'de aile bireylerinin, ak- raba ve komşuların bir arada yaşamanın gerektirdiği hak ve sorumluluklara riayet

etmelerini, uyumlu, geçimli ve güler yüz- lü olmalarını öğütleyen, kaba, kırıcı söz ve davranışlardan sakındıran birçok âyet vardır (meselâ bk. el-Bakara 2/262-263; en-Nisâ 4/19, 114; el-İsrâ 17/23, 26, 28, 36- 37; Lokmân 31/14-19; el-Hucurât 49/1-4, 9-13). Hadis mecmualarının "Kitâbü'l- Edeb", "Kitâbü'l-Birr", "Kitâbü'l-Câmi", "Kitâbü Hüsni'l-hulk" gibi başlıklar ta- şıyan bölümlerinde âdâb-ı muâşereti ilgilendiren hadisler yer alır. Abdullah b. Ömer, Resûlullah'ın hiçbir zaman kırıcı davranmadığını belirttiğinden sonra, "Sizin en hayırlınız ahlâkî en güzel olanınızdır" dediğini ifade eder (Buhârî, "Edeb", 39). Davranışlarındaki incelik ve yumuşaklıkla bilinen Hz. Peygamber, ilgili hadislerinin çoğunda güzel ahlâk tabirini "iyi huylu ve nazik olma, herkesle hoş geçinme" anla- mında kullanmıştır (Wensinck, *el-Mu'cem*, "hık" md.). Kezâ gerek âyetlerde gerekse hadislerde sıklıkla geçen ma'rûf kavramı da toplumun kültürü içinde öteden beri bilinen, beğenilip uygulanan davranış tarzlarını ifade eder (bk. EMİR bi'l-MA'RÛF NEHİY ani'l-MÜNKER).

İbnü'l-Mukaffa'nın (ö. 142/759) *el-Ede- bü'l-kebîr* ve *el-Edebü's-şâğîr* adlı eser- lerinden başlamak üzere İslâm kültürün- de oluşan zengin âdâb ve hikmet litera- türünde, Mâverdi'nin *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*'i, Gazzâlî'nin *İhyâ'ü 'ulûmî'd- dîn*'i gibi sistemli ahlâk kitaplarının üflet, muhabbet, dostluk vb. konulara dair bö- lümlerinde âdâb-ı muâşerete dair bilgiler ve öğütler geniş yer tutar. *İhyâ'*nın buna dair bölümü "Çeşitli İnsan Sınıflarıyla İli- gili Üflet, Uhuvvat, Arkadaşlık ve Muâşe- retin Âdâbı" başlığını taşır. Nasîrüddîn-i Tûsî'nin ferdi, ailevî ve içtimâî ahlâka dair bölümlerden oluşan *Ahlâk-ı Nâsirî* adlı eserinde, büyük ölçüde aynı planı izleyen sonraki ahlâk kitaplarında âdâb-ı muâşe- ret ve toplumsal yaşayışa ait kısımlar da yer alır. Bu kitaplarda yeme içme, ziyaret, komşuluk, konuşma, seyahat gibi günde- lik hayatla ilgili güzel davranışlara ahlâkî davranışlar denmektedir (Meriç, s. 15). Osmanlı döneminde yazılmış en önemli ahlâk kitabı olarak bilinen Kinalizâde Ali Efendi'nin *Ahlâk-ı Alâî'si*, nazik davranışı güzel ahlâk çerçevesinde ele alan en ge- lişmiş örneklerden biridir. *Nasihatnâme*, *Siyâsetnâme*, *Kâbüsnâme*, *Âyinnâme* gibi başlıklar taşıyan eserlerle "edeb", "âdâb" başlıklı kitaplarda ise toplulukta ve aile hayatında uyulması gereken kural- lar konu edilir (bk. EDEP).

Bedr-i Dilşâd'ın *Muradnâme'si*, Ali b. Hüseyin el-Amâsî'nin *Tarîku'l-edebî*

Avrupa davranış literatürüyle olan yakınlığına rağmen Osmanlılar'a özgü kurallar çerçevesinde şekillenmiş, âdâb-ı muâşeretin tanımı, referansları ve Avrupa âdâb-ı muâşeretinin benimsenmesi hususunda farklı görüşlere sahip bir Osmanlı davranış literatürü ortaya çıkmış, gelenekte bir ahlâk meselesi olan âdâb-ı muâşeret daha dünyevî bir boyuta taşınmıştır.

Ahmed Midhat Efendi, Avrupa'ya gidecek kişiler için yazdığı *Avrupa Âdâb-ı Muâşeretî yâhut Alafranga* adlı kitabında âdâb-ı muâşeret, Fransızca'da "savoir vivre" olarak tabir edildiğini söylediği "günlük hayatın pratik bilgisi" diye tanımlamaktadır. Ona göre her milletin kendine has bir yaşayışı, bir de Fransızca'da "savoir vivre cosmopolite" diye ifade edilen muâşeret-i beyne'l-mil el vardır. Bunlar da genelde birbirine benzer. Böylece Ahmed Midhat bir bakıma Avrupa âdâb-ı muâşeretini uluslar arasında geçerli bir muâşeret saymıştır. Müellifi belirtilmeden yayımlanan *Usûl ve Âdâb-ı Muâşeret* adlı eserde, "Bugün usûl ve âdâb-ı muâşeret âlem-i medeniyette öyle kavâid-i mazbûta tahtına alınmıştır ki mil el-i mütemeddine bir tek millet gibi birbirlerine müşâbehet kesb etmektedirler. Hatta aksâ-yı Şark'ta külliye müfrez bir millet olan Japonya dahi inkılâb-ı âhirden beri sūr-at-ı fevkalâde ile Avrupa âdât ve etvârını kabul ve tatbik etmiştir" ifadeleriyle medenî devletlerin muâşeretini Avrupa âdâb-ı muâşeretini kabul edilmektedir. Bu dönemde yayımlanan âdâb-ı muâşeret kitaplarının birçoğu Osmanlı toplumundan ziyade Avrupa'ya gidecek ya da farklı ortamlarda Avrupalılar'la bulunacak olan zümreler için kaleme alınmıştır. Bu kitapların bazılarında Avrupa hayat tarzının Osmanlı toplumunda yaygınlaşmasından duyulan endişe de dile getirilir. Comtesse de Magallon'un Ahmed Cevad tarafından Fransızca'dan tercüme edilerek *Rehber-i Muâşeret: Avrupa Âdâb-ı Muâşeretî* adıyla yayımlanan kitabının "ifâde-i nâşir" kısmında İbrâhim Hilmi şöyle der: "Bu kitap bence pek mühimdir. Bununla beraber bu eseri neşretmekle, 'Garb muâşeretini terbiyemize dahil ederek siz de böyle olun' demek istemiyorum. Yalnız onların âdâb-ı muâşeretini öğreniniz de ihtilât ettiğiniz zaman yabancı kalmayarak kendinizi sevdiniz."

Aynı dönemde çok yönlü bir değişim ve dönüşümün göstergesi olarak ortaya çıkan Osmanlı âdâb-ı muâşeret literatüründe Doğu ile Batı, ahlâk ile medenî davranış arasında kendine özgü, seçmeci bir

muâşeret tanımı ve anlayışı elde edilmeye çalışılmıştır. Bu literatür II. Meşrutiyet'le birlikte belirli bir yöne doğru evrilmiş, Cumhuriyet'le birlikte siyasî irade tarafından tesbit edilen resmî bir misyonun ifadesi olarak devam etmiştir. Cumhuriyet döneminde âdâb-ı muâşeret kitabı yazarlardan Saffetî Ziya, Cahid Sâhir, Vâsîf Necdet ve Abdullah Cevdet'e göre âdâb-ı muâşeret genelde "Avrupaî hayat tarzı" anlamına gelmekte, bu yeni hayat tarzının toplumun her kesimine benimsenmesi istenmektedir. Bu anlayışa göre modern âdâb-ı muâşeret sınırlı bir zümre için geçerli olmadığı gibi uygulama alanı da salon, balo, sahne oyunları vb. ortamlardan ibaret değildir. Uygur toplumunda gündelik hayatın her safhası, her olayı göz önünde bulundurularak nasıl hareket edilmesi gerektiği el birliğiyle kararlaştırılıp düzenlenmiştir (Safvetî Ziya, s. 213).

BİBLİYOGRAFYA :

Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 2010, s. 9; Âli Mustafa Efendi, *Mevâidü'n-nefâis fi kavâidi'l-mecâlis* (haz. Mehmet Şeker), Ankara 1997, s. 152; Kâtib Çelebi, *Mizânü'l-hak fi ihtiyârü'l-ehak* (haz. Süleyman Uludağ – Mustafa Kara), İstanbul 2008, s. 107-111; XVIII. Yüzyıl İstanbul Hayatına Dair *Risâle-i Garibe* (haz. Hayati Develi), İstanbul 2001, s. 7; J.-H. A. Ubicini, *Osmanlı'da Modernleşme Sancısı* (trc. Cemal Aydın), İstanbul 1998, s. 177; Ahmed Midhat, *Avrupa Âdâb-ı Muâşeretî yâhut Alafranga*, İstanbul 1312, s. 2-13; *Usûl ve Âdâb-ı Muâşeret*, İstanbul 1327, s. 3; Comtesse de Magallon, *Rehber-i Muâşeret: Avrupa Âdâb-ı Muâşeretî* (trc. Ahmed Cevad), İstanbul 1328, İbrahim Hilmi'nin "İfade-i Nâşir: Yaşamayı Bilmek" başlıklı yazısı, s. 3-6; Lutfi Simâvî, *Teşriât ve Âdâb-ı Muâşeret*, İstanbul 1329, s. 11; Safvetî Ziya, *Âdâb-ı Muâşeret Hasbihalleri*, İstanbul 1927, s. 213; Abdullah Cevdet, *Mükemmel ve Resimli Âdâb-ı Muâşeret Rehberi*, İstanbul 1927, s. 2-20; M. Zeki Duman, *Kur'an-ı Kerim'de Adâb-ı Muâşeret*, İstanbul 1991; N. Elias, *The Civilizing Process: The History of Manners and State Formation and Civilization*, Oxford 1994, s. XII; Nevin Meriç, *Osmanlı'da Gündelik Hayatın Değişimi: Âdâb-ı Muâşeret*, İstanbul 2000, s. 15; B. Davetian, *Civility: A Cultural History*, Toronto 2009, s. 3-15; Fatma Tunç Yaşar, *The Predicaments of Alla Franca: Visions of Proper Behavior in Late Ottoman Etiquette Literature* (doktora tezi, 2012), Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 1-30; a.mlf., "Geç Dönem Osmanlı Âdâb-ı Muâşeret Literatürü", *Toplumsal Tarih*, sy. 231, İstanbul 2013, s. 52-59; Mehmet Şeker, "Tarihimizde Sosyal Yaşayışa Dair Bazı Kaynaklara Bakış ve Mevâ'idü'n-Nefâis", *DüİFD*, I (1983), s. 149-158; Selçuk Esenbel, "Uygurluk Süreci: Kavram Açısından Bir Mukayese", *Toplum ve Bilim*, sy. 84, İstanbul 2000, s. 18-36; Ahmet Altay, "Klasik Dönem Osmanlı Siyasetname Geleneğine Genel Bir Bakış", *Turkish Studies*, VI/3 (2011), s. 1803-1806; Mustafa Çağrıncı, "Edep", *DİA*, X, 412-414.

ÂDEH (آده)

Muhammed Mevlûd b. Ahmed Fâl
b. Muhammezin Fâl el-Müsevî
el-Ya'kübî eş-Şinkitî el-Mûritânî
(1844-1905)

Moritanyalı Mâlikî fakihî.

Moritanya'nın güneybatısında Trârze vilâyeti sınırları içindeki sahrada doğdu. Fıkıh öğretimi, fetva ve kazâ alanında tanınmış bir aileye mensuptur. Âdeh (Adde, Âdd) lakabıyla anılır. Bedevî bir çevrede nisbeten kültürlü bir ortamda Kur'an ilimleri, fıkıh, Arap dili ve edebiyatı, tasavvuf öğrenimi görerek yetişti. Başta babası Kadı Ahmed Fâl olmak üzere Muhammed Fâl b. Metâli et-Tenduğî, amcasının oğlu Muhammed Muhtâr b. Habîbullah el-Ya'kübî, Muhammed Ali b. Sîdî b. Saîd el-Hilebî gibi âlimlerden ders aldı. Anne tarafından dedesi Muhammed Mevlûd b. Nâhî'nin hac ziyareti dönüşünde getirdiği kitapların yanı sıra babası ile birlikte Mağrib'e yaptıkları seyahat sırasında tem ettikleri kitaplarla zengin bir kütüphane oluşturdu. Ya'kübîler ailesinin kurduğu medresenin önemli âlimlerindendi. Muhammed Emîn b. Ebbûh el-Ya'kübî, Muhammed b. Muhyiddin b. Ebbûh, Muhammed Hıdır b. Habîbullah el-Ya'kübî, Muhammed b. Muhammed el-Buhârî, Habîb b. Zâid et-Tenduğî ve Ebû'l-Meâlî b. Muhammed Emin el-Ya'kübî gibi âlimler yetişti. Kendi çevresinde halkın gündelik hayatta ihtiyaç duyduğu çeşitli alanlarda nesir ve nazım, bir kısmı risâle hacminde olmak üzere yetmiş civarında eser telif etti. Mezari Trârze vilâyetinde Arş adlı yerdere (Muhtâr Vüld Hâmid, s. 156).

Eserleri. 1. Kefâfü'l-mübtedî fi fenneyi'l-İbâdât ve't-te'abbüd (nşr. Muhammed Osman b. Muhyiddin, Cidde 1406/1986; nşr. Ahmed Sâlik b. Muhammed Emîn b. Ebbûh, I-II, Nuakşot 1429/2008, bizzat müellifin şerhi ve fıkha dair diğer önemli eseri *Şükrü'n-ni'me bi-neşri'rahme* ile birlikte *Kefâfü'l-mübtedî ve rahmetü rabbî bi-şerhayhimâ* adıyla). Mâlikî fıkına dair 3763 beyitlik bir eserdir. Müellif, fıkıh sahasındaki bu en önemli çalışmasında, genel fıkıh kitaplarında yer aldığı halde Şinkit bölgesinin ihtiyaçlarıyla ilgili görmediği bazı meselelere yer vermemiştir. Çok sayıda Mâlikî müellifine atıfta bulunduğu eserinde bölgedeki temel fıkıh metinlerinin başında gelen, planını kendi eserinde uyguladığı *el-Muhtaşar*'ın müellifi Halil b. İshak el-Cüнді'nin mutemet